

PREVODI

Moralna odgovornost dece

Dafne Brandenburg

KONSEKVENCIJALIZAM I ODGOVORNOST DECE: RAZLIKA USMERENA NA BUDUĆNOST IZMEĐU ODGOVORNOSTI DECE I ODGOVORNOSTI ODRASLIH

SAŽETAK

U ovom radu pružam razmatranje usmereno na budućnost razlike između odgovornosti dece i odgovornosti odraslih. Činim to tako što kritikujem teorije kultivacije delanja. Prema ovim teorijama, opravdanje zahteva da se osoba pridržava moralnih normi je razvoj moralnog delovanja date osobe, a deca se, baš kao i odrasli, smatraju odgovornima u meri u kojoj mogu da razviju svoju moralnu delatnost na ovaj način. Kao i mnoge teorije koje su usmerene na budućnost, i pomenute teorije tvrde da je svrha zahteva da se odrasle osobe pridržavaju moralnih normi slična svrsi koju imaju zahtevi da se deca pridržavaju ovih normi. Ja tvrdim da su opravdanja zahteva da se odrasle osobe pridržavaju moralnih normi različita, zbog posebnih načina na koje odrasli mogu biti u moralnom neslaganju jedni sa drugima i zbog posledica koje to neslaganje ima. Moralno neslaganje je relevantno za konsekvencijalističke teorije, jer utiče na to da li i na koji način možemo da obezbedimo povoljne ishode navedenog zahteva. Jedan od rezultata ove analize je da je opravdanje zahteva da se odrasla osoba pridržava moralnih normi kvalitativno drugačije od toga kako i zašto treba to zahtevati od dece.

Uvod

Teorije moralne odgovornosti koje su usmerene na budućnost nalaze opravdanje zahteva da se odrasle osobe pridržavaju moralnih normi u dobrom ishodu ove prakse, pri čemu se dobar ishod tipično ogleda u nekoj vrsti pozitivnog uticaja na buduće ponašanje osobe ka kojoj ispoljavamo zahtev. Puko prilagođavanje ponašanja je najosnovnije opravdanje koje se može dati za zahtev da se osobe pridržavaju moralnih normi na takav način (Aronson 2003; Smart 1961). Postoji niz zamerki na korišćenje ovog kriterijuma za opravdanje naših praksi pripisivanja odgovornosti. Među njima je i primedba da bismo onda i malu decu i životinje morali da smatramo

odgovornima jer se na njihovo ponašanje može pozitivno uticati ovakvom vrstom zahteva. Dakle, ovo objašnjenje ne uspeva da napravi razliku između odgovornih i ne-odgovornih delatnika, odnosno onih koji se smatraju moralno odgovornima i onih koje ne možemo posmatrati na taj način, i ne uspeva da pruži distinktivnu normativnu sliku o tome zašto i na koji način bi trebalo da smatramo ljude odgovornima. Odnosno, ne doprinosi slici koja bi bila superiornija u odnosu na druga objašnjenja koja utiču na to da ljudi poštuju norme.¹

Novije teorije izbegavaju ovu primedbu, pružajući drugačiji kriterijum za opravdanje: kultivisanje čovekove prijemčivosti za moralna razmatranja. U ovom radu ću se baviti odgovornošću dece u svetlu teorija kultivacije moralnog delovanja koje su predložile Viktorija Mekgir (Victoria McGeer) i Aneli Džeferson (Anneli Jefferson) (Jefferson 2019; McGeer 2014, 2018). Prema ovoj teoriji, odgovornost se može pripisati svakome čija se moralna delatnost može kultivisati zahtevom da se ta osoba pridržava moralnih normi, a ovo kultivisanje moralnog delovanja osobe kojoj upućujemo zahtev je takođe ono što *opravdava* sam taj zahtev. U sledećem odeljku ukratko govorim o odgovornosti dece uopšte, a posebno o teorijama kultivacije delovanja. U trećem i četvrtom odeljku dajem primedbu na ove teorije, koja će zauzvrat pružiti osnovu za objašnjenja razlike između odgovornosti dece i odgovornosti odraslih usmereno na budućnost. Iako se posebno bavim teorijama kultivacije delovanja koje su pružili Mekgir i Džeferson, smatram da bi moji zaključci mogli biti od interesa i za druge teorije koje su usmerene na budućnost, kao što je Vargasova dvostepena teorija kultivacije delanja (Vargas 2013).

Odgovornost dece

Deca se, obično, *još uvek* ne smatraju moralno odgovornom za ono što rade. Iako je opšteprihvaćeno da im zahtev da se pridržavaju normi može pomoći da razviju kapacitete koji su potrebni za odgovorno delanje, to ne znači da su *već* odgovorna. Stoga, kada im na ovaj način pomažemo da se razvijaju, ne smatramo (ili barem ne bi trebalo da smatramo) decu *istinski* odgovornom. Istinska odgovornost je rezervisana za mlade i potpuno odrasle osobe, koje imaju potrebne kapacitete da razumeju i ispune moralne zahteve. Uobičajeno se smatra da samo ovi pojedinci mogu biti istinski odgovorni za štetu koju čine kada krše moralne norme.

Ovo uobičajeno gledište nedavno je dovedeno u sumnju. U svom radu „Negujući stav” (*The Nurturing Stance*) tvrdila sam da često postoji nešto

1 Za odgovor na ove primedbe videti Milam (2021).

iskreno u načinu na koji zahtevamo od male dece da se pridržavaju normi i da se, i pre nego što postane u potpunosti odgovorno za štetu koju čini, od deteta može zahtevati da se pridržava moralnih normi na načine koji istinski i komunikativno angažuju dete u procesu moralnog razvoja (Brandenburg 2017).² Umesto objektivnog, mi često zauzimamo negujućii stav prema deci; smatramo ih sposobnim da budu komunikativno angažovani u procesu moralnog razmatranja i učenja. Dakle, ne slažem se sa uobičajenim gledištem i slažem se sa stavovima kultivacije delanja u tome da deca mogu biti moralno odgovorna na *neki* način: ona mogu biti uključena u edukativne moralne razgovore time što ćemo od njih zahtevati da se pridržavaju moralnih normi (Brandenburg 2019).

Rekavši ovo, odbacujem zaključak da malu decu treba smatrati krivima za moralne prestupe koje čine i ne tvrdim da *zaslužuju* krivicu, kaznu ili neko drugo nametanje tereta.³ Smatram da, kada se od (malog) deteta zahteva da se pridržava norme na način da mu se kroz razgovor objašnjava važnosti norme, ono se ne smatra odgovornim *za* štetu ili nepravdu koju je učinilo, već pre od njega očekujemo da (nastavi da) se angažuje u procesu moralnog učenja koji će mu omogućiti da (potpuno) razume i ispunii ove norme.

Dakle, prema mom predloženom ponovnom razmatranju, postoje važne kvalitativne razlike između odgovornosti dece i odgovornosti odraslih. Ove razlike su (barem delimično) utemeljene u nerazvijenoj moralnoj delatnosti dece. Smatram da od dece ne treba zahtevati da se pridržavaju moralnih normi zato što su ona već u potpunosti odgovorna i potencijalno kriva za ono što rade; opravdanje ovog zahteva leži u mogućnosti da se kroz razgovor deca angažuju u procesu moralnog učenja. Iako se to može učiniti na različite načine, jedna uobičajena karakteristika je da zahtev za pridržavanje moralnih normi upućen deci uključuje pružanje smernica i objašnjenja. Ovo nije ni razlog na osnovu kog ni način na koji obično pripisujemo odgovornost odraslim osobama. Uopšteno govoreći, odrasle osobe su, navodno, moralno razvijene, te im nisu potrebna obrazovna uputstva i objašnjenja, jer mogu sami sebe da usmeravaju, misle i daju relevantna moralna objašnjenja.⁴ Važna dodatna razlika, koju je takođe istakao Šapiro (Schapiro), jeste da se

2 Isto ponekad može važiti i za odrasle osobe u pogledu lokalnih normi kada im još uvek nedostaje razumevanje toga zašto i na koji način treba da ispune ove norme (Brandenburg 2017). Ali, generalno, moralna očekivanja koja imamo od odraslih osoba počivaju na pretpostavci da oni mogu – pod razumnim okolnostima – da shvate i ispune ta očekivanja.

3 Vidi Gillespie (ms.) za strosonovski prikaz kažnjavanja u detinjstvu.

4 Prema shvatanju krivice koje nam daje Friker (Fricker), okrivljavanje ima funkciju objašnjenja. Ali pitam se da li bi ona htela da uključi prekorne interakcije sa malom decom, jer je, kako sama smatra, osoba vredna krivice samo kada bi se razumno moglo očekivati da je ta osoba shvatila moralni značaj svog ponašanja (Fricker 2016).

obično ne odnosimo prema drugim odraslim osobama na način koji zahteva ili dozvoljava da preuzimamo ulogu moralnog vaspitača (Schapiro 1999). Da zaključim, zahtev da se deca pridržavaju moralnih normi često ima edukativan i negujući karakter, dok kod odraslih to nije uobičajeni motiv zašto ih smatramo odgovornim, niti karakteriše način na koji to činimo.

Još jedno skorašnje razmatranje načina na koji pristupamo odgovornosti dece predlaže Svirski (Svirsky). Ona tvrdi da dete zapravo može biti odgovorno roditeljima pre nego što postane odgovorno i moralnoj zajednici u celini (Svirsky 2020). Važan uslov ovde je da su deca odgovorna samo roditeljima/starateljima, odnosno drugim osobama koje su u poziciji da od njih zahtevaju da se pridržavaju normi. Prema njenoj argumentaciji, deca se mogu smatrati odgovornima *unutar* odnosa; njihova odgovornost je specifična za odnos u kojem se nalaze i posredovana njime. Ona ne precizira šta je (dalje) opravdanje za zahtev da se deca pridržavaju normi, ali se čini verovatnim da postoje neke važne razlike između toga zašto smatramo da deca treba da se pridržavaju pravila u poređenju s time zašto smatramo da to treba da čine odrasle osobe, posebno zato što odrasli takođe mogu biti odgovorni zajednici u celini, dok deca ne mogu. Štaviše, ona kaže da je način na koji nezrele osobe smatramo odgovornim „obojen saznanjem njihove mladosti i srodnih izazova za njihovo delovanje” (Svirsky 2020:5).

Teorije kultivacije delanja, u poređenju sa argumentima koje iznosi Svirski, kao i sa mojim argumentima, razlikuju se od standardnog gledišta na radikalniji način. Prema tim teorijama, opravdanje stava da decu možemo smatrati odgovornima isto je kao i ono za stav da odrasle osobe smatramo odgovornim za svoje postupke: kultivisanje moralnog delanja subjekta. Štaviše, osobe čija se moralna delatnost može kultivisati time što ih smatramo odgovornima, *jesu* odgovorne. Teorije kultivisanja moralnog delanja se, prema tome, takođe posebno razlikuju od mog argumenta u tome što tvrde da su deca odgovorna *za* iste stvari kao i odrasli, samo u manjoj meri. Deca na čije se moralno delanje može uticati *jesu*, isto kao i odrasli, odgovorne osobe. Ako postoji bilo kakva razlika između ova dva, ona je samo u stepenu, a ne u vrsti odgovornosti.

Kao rezultat, opseg odgovornih delatnika može se ispostaviti prilično velikim, i verovatno će biti prevelik iz dva razloga. Prvo, iako Džeferson i Mekgir pretpostavljaju da možemo zaista smatrati nekoga odgovornim samo ako ta osoba već ima *neke* moralne kapacitete, na primer, određenu sposobnost da prepozna i reaguje na moralna razmatranja, nejasno je do kog uzrasta smatraju da ih dete poseduje. Veoma mala deca već ispoljavaju ponašanje koje se može tumačiti kao pružanje pomoći i ponekad će deliti stvari ili tešiti druge kada nema prisutnog autoriteta (Brownell 2013; Paulus 2020; Pritchard 1991). Psihološki mehanizmi koji leže u osnovi ovih

ponašanja predmet su žestokih rasprava, ali ako prihvatimo da je ovakvo ponašanje izraz moralnog delanja, onda se, prema iznetim tvrdnjama, deca mogu smatrati odgovornim. Drugo, može se vršiti dodatni pritisak na predloženi opseg odgovornih delatnika iz još jednog razloga. Moralne posledice zahteva da se deca pridržavaju normi kojima se kultiviše delatnost mogu biti indirektno. Ono što počinje kao pridržavanje pravila iz praktičnih razloga može se razviti u pridržavanje moralnih pravila, dok određene usvojene navike i reakcije mogu postati podržane iz moralnih razloga u kasnijem dobu. Ukoliko uzmemo da zahtev od deteta da se pridržava pravila indirektno doprinosi razvoju moralnog delovanja ovim putem, možemo se zapitati zašto bi takvo vremensko odlaganje u efikasnosti bilo značajno za navedene tvrdnje, imajući u vidu da je odgovorno delanje definisano kao osetljivost na to da se nečija moralna delatnost razvija zahtevanjem da se pridržava normi. Dok se čekaju odgovori na ova dva pitanja, opseg odgovornog delanja može zaista biti veoma velik.

Razlike u *načinu* na koji treba da smatramo decu odgovornom, koje su centralne za prikaz koji nam daje Svirski, kao i za moj prikaz, zastupnici teorije kultivacije delanja bi mogli da prihvate, ukoliko se pokaže da su to efikasniji načini kultivisanja delovanja kod dece. Iako ne postoje konkluzivni dokazi o tome, verovatno je da ćemo najbolje uspeti da razvijamo moralne kapacitete dece tako što ćemo zauzeti negujućii stav. Osim toga, njihovo moralno delovanje bi se najbolje moglo razvijati kada ih odgovornima drže prvenstveno staratelji ili druge osobe koje su u određenom odnosu sa njima. Tretiranje deteta kao odrasle osobe u tom pogledu biće manje pogodno za njegov moralni razvoj.

Primetite da, ukoliko bi ovakvo pripisivanje odgovornosti *takođe* bio i najefikasniji način da se kultiviše moralno delanje odraslih, onda bi i odrasle osobe trebalo smatrati odgovornim na taj način. Suština teorije kultivacije delovanja je da je opravdanje za smatranje ljudi odgovornima negovanje njihove moralne delatnosti i da će najbolji *način* za pripisivanje odgovornosti biti određen prema tome šta doprinosi takvoj kultivaciji moralnog delanja subjekta.

Mnoge postojeće prakse pripisivanja krivice i javnog kritikovanja, što se, na primer, vidi u tendencijama političke polarizacije i „kensl” kulturi, ne izgledaju baš pogodne za negovanje moralnih kapaciteta subjekta. Stoga pretpostavljam da bi teorije kultivacije propisale značajne promene u načinu na koji smatramo odrasle odgovornim. Kao rezultat, razlike između načina na koji decu i odrasle smatramo odgovornima biće manje. Deo prednosti naših kultivacionih praksi kada su deca u pitanju je bezuslovna inkluzija i prihvatanje koje dolazi s tim. Ne razračunavamo se s decom, i nismo kivni na njih, ili barem ne zadugo. Možda bi ove aspekte zaista trebalo usvojiti

u našim praksama odgovornosti generalno, ako smo zainteresovani za njihove efekte u razvijanju moralnog delovanja.

Da rezimiramo, prema teoriji kultivacije moralnog delanja, nema razlike u tome *zašto* i od nezrelih i od zrelih osoba zahtevamo da se pridržavaju pravila: opravdanje za to je kultivacija njihove moralne delatnosti. Kada se moralna delatnost neke osobe može kultivisati zahtevanjem da se ona pridržava pravila, ta osoba se smatra odgovornim delatnikom. Zašto? Zato što je odgovorno delanje *definisano* kao osetljivost na kultivaciju kroz pripisivanje odgovornosti. To znači da se, prema ovoj teoriji, deca mogu smatrati odgovornim delatnicima, i to u veoma ranom dobu. Prema ovoj teoriji, pretpostavka je da se *način* na koji osobu smatramo odgovornom određuje onim što obezbeđuje efikasnu kultivaciju. Stoga mogu postojati opšte razlike u tome kako treba da smatramo decu odgovornom u poređenju sa načinom na koji to činimo s odraslim osobama. Malo je verovatno da će ove razlike biti onakve kakve su trenutno u većini naših života, ne zbog toga što bi se prema deci trebalo odnositi više kao prema odraslima, već zato što bi se prema odraslima trebalo odnositi više kao prema deci.

Uobičajena primedba na konsekvencijalističke teorije odgovornosti je da one i decu smatraju odgovornom. Međutim, problem koji ja imam s pomenutim konsekvencijalističkim teorijama fokusira se na predloženi odnos prema odraslim osobama. Argumentovaću da su opravdanja za smatranje odraslih osoba odgovornim složenija od kultivacije moralne delatnosti i da, zbog toga, način na koji (uobičajeno) smatramo odrasle osobe odgovornim ne bi trebalo da bude uslovljen isključivo ovim ciljem.

Teorije kultivacije delatnosti su revizionarne, tako da samo zapažanje da se njihov predlog radikalno razlikuje od toga zašto i na koji način (inače) zahtevamo od ljudi da se pridržavaju pravila ne predstavlja primedbu ovoj teoriji. Džeferson i Mekgir su možda u pravu kada kažu da bi nam svima bilo bolje ukoliko bismo težili tome da redefinišemo i redizajniramo svoje prakse pripisivanja odgovornosti na način da pripisivanje odgovornosti razvija moralnu delatnost onih koje smatramo odgovornima. Vidim privlačnost ove tvrdnje i slažem se da je to *ideal* kom treba težiti. Pa ipak, tvrdiću da kultivacija moralnog delanja nije jedino čime možemo opravdati zahtev da se odrasle osobe pridržavaju pravila. U sledećem odeljku pružam višefunkcionalno opravdanje. Ovo opravdanje će poslužiti kao osnova za analizu razlike između odraslih i dece, koja je usmerena na budućnost.

Pluralističko opravdanje

Uobičajen prigovor tretiranju odraslih kao dece dolazi iz deontologije. Ne bi trebalo da tretiramo odrasle kao decu jer to implicira da ne prepoznamo

i ne poštujemo njihovu autonomiju (Kant 2011 4:432; Schapiro 1999). Međutim, ova posebna briga oko poštovanja autonomije ne pogađa teoretičare kulture delanja na isti način. Prema njima, kršenja moralnih normi služe kao dokaz neke vrste defekta moralne autonomije ili njenog ometanja. Cilj koji opravdava zahtev od odraslih osoba da se pridržavaju pravila je kultura ili održavanje njihove autonomije, na primer, njihove sposobnost da prepoznaju i reaguju na moralna razmatranja. U tom pogledu, ne postoji kvalitativna razlika u odnosu na svrhu zbog koje očekujemo od dece da se pridržavaju pravila; cilj je moralno obrazovanje.

Međutim, smatrati odrasle osobe odgovornim iz istih razloga kao i decu takođe se može protumačiti kao problematično iz konsekvencijalističke perspektive. Da bismo razumeli konsekvencijalistički prigovor teoriji kulture delanja koji imam na umu, biće od pomoći da se prvo posvetimo neidealnim okolnostima pod kojima ljudi jedni od drugih očekuju da se pridržavaju normi. Zamišljanje kako izgleda smatrati odraslu osobu odgovornom u okolnostima stvarnog života ističe tri aspekta koja treba razmotriti. Prvo, mi obično ne znamo kako će osoba reagovati kada od nje zahtevamo da se pridržava moralnih normi. Drugo, moguće je da se nećemo s njom složiti oko važnosti ovih normi i/ili kako ih treba primeniti. Treće, nemamo uvek priliku ili energiju da rešimo takve moralne nesuglasice.

Ova tri razmatranja se lako izgube iz vida u idealizovanim scenarijima pripisivanja odgovornosti. U scenariju kulture delanja koji je više utopijski, osoba koja prepoznaje da druga osoba krši moralnu normu obično je potpuno u pravu u vezi sa relevantnošću te norme i načinom na koji bi ona trebalo da bude primenjena u tom određenom kontekstu. Osoba od koje se zahteva da poštuje ovu normu može da shvati (ili će shvatiti) gde je pogrešila, a celokupan proces moralnog prosuđivanja olakšan je time što je postojao zahtev da se ona te norme pridržava. To je, dakle, idealan prikaz toga na koji način je moralna delatnost date osobe kultivisana time što je postojao zahtev da se ona pridržava norme. Ali u stvarnosti, ovakve razmene se često odvijaju na nešto drugačiji način. Sada ću razmotriti takve razmene, uzimajući u obzir tri gorenavedena razmatranja.

Prvo, osoba koja smatra da bi neko trebalo da se pridržava norme ne zna kako će druga osoba reagovati na to. Možda će reagovati dobro, možda neće. Možda će se složiti, možda neće. Po svoj prilici, razrešavanje ove neizvesnosti deo je svrhe zahteva da druga osoba treba da se pridržava norme: potrebno je ustanoviti kakav je stav osobe koja krši normu i kako će ona reagovati. Stoga, zahtev za pridržavanje normi često je, barem delimično, epistemički poduhvat. Iz načina na koji osoba reaguje na to što je neko smatra odgovornom, stiče se bolja slika o njenom vrednosnom sistemu i njenom poštovanju prema vama kao osobi. Ove informacije su važne

za reorganizaciju budućih susreta i interakcija, kako bi oni u većoj meri rezultirali povoljnim ishodima za vas i za druge.⁵

U svetlu ovih epistemičkih ograničenja, opravdanje usmereno na budućnost zahteva da se neko pridržava moralnih normi leži u prikupljanju više informacija o toj osobi kako bi se obezbedili korisni ishodi. Iako je kultivacija moralnog delanja subjekta mogući ishod, možda čak i *idealni* ishod, to nije *jedini* mogući dobar ishod. Ako se osoba duboko i čvrsto ne slaže s vama povodom relevantnosti moralne norme i/ili njene specifične primene, ta osoba možda neće razviti svoju delatnost time što zahtevate da se pridržava te norme.

Međutim, otkriće ili uspostavljanje neslaganja može rezultirati drugačijim dobrim ishodom koji se sastoji u poboljšanoj reorganizaciji budućih interakcija, a da pritom ne razvija moralnu delatnost osobe kojoj se obraća. U idealnom scenariju, u kojem je *već poznato* kako će osoba reagovati na to što je smatrana odgovornom, lako je prevideti ovu drugu vrstu pozitivnog ishoda. Jer, u tom idealnom scenariju čini se da nema svrhe zahtevati od osobe da se pridržava norme, ukoliko se ona ne slaže sa vama oko statusa i primene same norme. Međutim, u neidealnim okolnostima cilj je otkriti ili uspostaviti ovo duboko neslaganje i zatim iskoristiti te informacije.

Bendžamin Bagli (Benjamin Bagley) je tvrdio da je neodređeni ishod razgovora o odgovornosti ključan za objašnjenje zašto mi (često) *krivimo* odrasle osobe zbog kršenja moralnih normi daleko više nego što ih jednostavno ispravljamo ili ukazujemo na njihovu grešku na načine koji ne uključuju ozlojeđenost ili neprijateljstvo (Bagli 2017).⁶ Činjenica da druga osoba kršenje norme može da procenjuje drugačije u odnosu na naše (osnovano) razmatranje, objašnjava neprijateljski ili oštar element okrivljavanja na način koji je u skladu s opravdanjem krivice koje je usmereno na budućnost. Ova strogost izražava spremnost da se suprotstavimo toj osobi kada ona ne prepozna ili ne prihvata moralne stavove za koje smatramo da ih je zanemarila (Bagli 2017:854). Ova spremnost za suprotstavljanje dalje pomaže da se osoba motiviše da stvari vidi onako kako bi *trebalo*.

Bagli se fokusira na proleptički cilj razvijanja moralne delatnosti koji je intrinzičan okrivljavanju i ne razmatra moguće koristi alternativnih ishoda kada osoba kojoj se obraćamo ne prihvati procenu krivca o spornom prestupu. Međutim, suprotan ishod takođe može biti povoljan ukoliko osoba ne prihvati ili ne prizna svoju grešku. Taj ishod može biti povoljan onda kada se saznanje o neslaganju iskoristi na dobar način, na primer, tako što

5 Videti takođe ideju o odvojenoj krivici koju nam daje Mejson (Mason 2019), kao i korisni dodatak koji nam daje Viland (Wieland).

6 Što je sličnije načinu na koji pristupamo kada deca krše moralne norme.

ćemo izbegavati tu osobu i upozoriti druge koji bi mogli biti u opasnosti zbog njenog problematičnog vrednosnog pogleda.⁷ Rekla bih da je ovakva vrsta ishoda prilično uobičajena i stoga bi je takođe trebalo uzeti u obzir prilikom analize svrhe pripisivanja odgovornosti. Moralno neslaganje može biti razlog da se osoba izbegava, a to može biti korisno za sve uključene strane, čak i ako ne razvija moralno delovanje osobe kojoj pripisujemo odgovornost.

Štaviše, važno je imati na umu da isključivanje ili izbegavanje nije *jedini* način na koji dvoje odraslih mogu da se izbore s nerazrešenim moralnim nesuglasicama. Bitno je naglasiti da postoje i druge moguće korisne reorganizacije susreta i interakcija koje se ne svode na izbegavanje, isključivanje, proterivanje, ostrakizam ili nešto slično. Možda ne u svim, ali svakako u nekim scenarijima u kojima se ljudi ne slažu jedni s drugima, međusobno izbegavanje nije najbolji mogući ishod pripisivanja odgovornosti. Na kraju krajeva, moralno neslaganje može biti relativno razumno. S tim u vezi, ne moramo uvek zahtevati od ljudi da se pridržavaju normi agresivnim pripisivanjem krivice, kada postoji mogućnost da se kršenje norme objasni razumnim neslaganjem.

Zamislite, na primer, da vas je prijatelj slagao da je izlazio sa vašim partnerom ili partnerkom pre vas. Ovo može biti razlog da tražite od svog prijatelja da vam objasni svoje ponašanje i da od njega očekujete da se pridržava ustaljene norme kazivanja istine koja važi u u prijateljstvu. Razgovor o njegovoj odgovornosti koji će iz ovoga uslediti može se razviti u različitim pravcima. Možda se vaš prijatelj oseća užasno i slaže se da nije trebalo tako da postupi. Nije dovoljno razmišljao o ovoj temi, ali sada vidi da nije trebalo da vas laže. U ovom slučaju obe strane postižu moralno slaganje i barem deo pozitivnog ishoda toga što ste zahtevali da se vaš prijatelj pridržava moralne norme jeste negovanje njegove moralne delatnosti. Ovim ste usmerili njegovu pažnju ka važnim moralnim razmatranjima za koja će ubuduće imati više senzibiliteta. Ovako bi razgovor tekao u idealnom scenariju kultivacije moralnog delanja.

Takođe je moguće da vas je prijatelj, na primer, lagao jer je želeo da vam se sviđi, a sada se takođe pretvara da se slaže s vama jer želi da vam se dopadne. Možda je njegov pogled na stvari takav da njegov lični interes da se dopadne drugima nadmašuje važnost kazivanja istine ili drugih moralnih normi. Ovo bi moglo značiti da je bolje da izbegavate ovu osobu, jer će verovatno nastaviti da povređuje vas i druge oko vas. Ovaj primer je sličan ishodu isključivanja koji Bagli ima na umu. Treba napomenuti, međutim, da

⁷ Još jedan mogući dobar ishod je onaj u kom osoba koja okrivljuje treba da preispita svoja uverenja, a neslaganje pruža priliku da to učini.

izbegavanje ne mora uvek da bude *opšte*, što bi podrazumevalo izbegavanje osobe kao takve. Ono može biti *delimično*, što podrazumeva izbegavanje osobe u određenim situacijama i interakcijama (ali ne svim).⁸

Štaviše, ove dve vrste mogućih ishoda (kultivacija i izbegavanje) nisu iscrpne. Možda vaš prijatelj svoj postupak smatra belom laži i ne misli da je učinio nešto pogrešno. Možda je iskreno mislio da je za vas bolje da vas drži u blaženom neznanju povodom toga da je ranije izlazio s vašim partnerom ili partnerkom. Alternativno, možda je sumnjao da ćete postati ljubomorni i nije želeo da izazove ovu ljubomoru, jer bi to bilo loše za sve uključene strane. Ova vrsta neslaganja oko statusa i posebne primene ustaljene norme govorenja istine ne mora da dovede do isključenja i izbegavanja vašeg prijatelja. U ovom scenariju neka vrsta kompromisa ili drugog razrešenja situacije izgleda izvodljivo. Bez promene sopstvenih vrednosti, možete prihvatiti da vaš prijatelj ima drugačiji pogled na ove norme i tretirati ga u skladu s tim. I vaš prijatelj može učiniti isto za vas ako se pojavi slična situacija. Možda ćete pronaći način da uskladite ponašanje jedno prema drugome kada je u pitanju kazivanje istine, a da ne rešite konkretno neslaganje oko toga šta je vaš prijatelj trebalo da uradi u prošlosti. Ova poslednja vrsta ishoda može biti prilično uobičajena u pluralističkim liberalnim društvima, u kojima je malo verovatno da će se ljudi koji se vole i žive zajedno uvek složiti oko toga kako da se jedni prema drugima ophode.

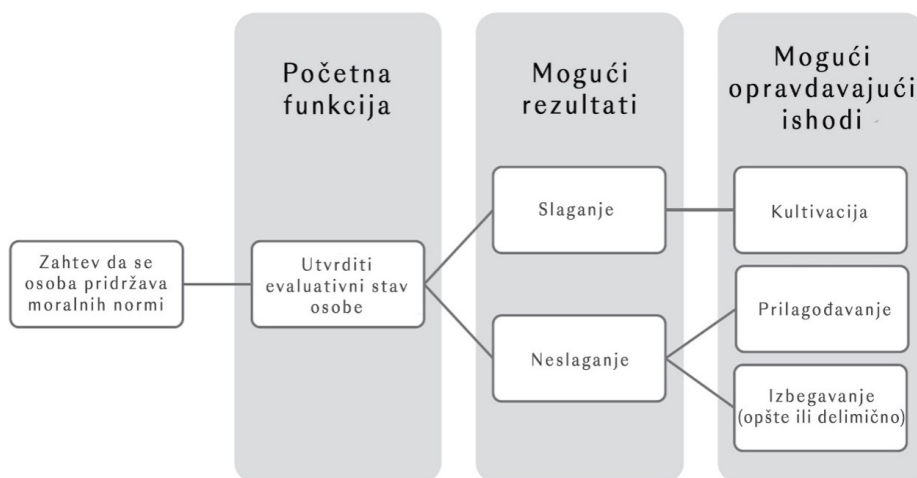
Da rezimiram, kultivacija moralnog delanja ne mora biti jedini cilj i opravdanje za stav da druge odrasle osobe koje su u našim životima treba da se pridržavaju moralnih normi. Umesto toga, sveobuhvatna svrha i opravdanje ove prakse je poboljšanje budućih interakcija i odnosa jednih sa drugima. Na koji način bi to trebalo da se uradi, delimično zavisi od toga kako osobe od kojih zahtevamo da se pridržavaju moralnih normi procenjuju relevantnost i primenu tih normi. Važna početna funkcija zahteva da neka osoba treba da se pridržava moralnih normi je da se utvrdi ili otkrije da li dve strane mogu postići moralni sporazum. Ako mogu, ova razmena bi mogla da dovede do oprostaja, pomirenja ili neke druge odluke koja takođe ima tendenciju da kultiviše moralno delanje uključenih strana.

Kada strane ne mogu da se slože, ove informacije su korisne kako bi se poboljšalo planiranje budućih odnosa i interakcija. Ovo poboljšanje može doprineti pokušaju da se izbegne druga strana, bilo da je izbegavanje opšte ili samo u pojedinim situacijama, ili može doprineti prilagođavanju različitom evaluativnom gledištu druge osobe. Da li su ovi ishodi korisni zavisi od samog odnosa, konteksta i moralne norme o kojoj je reč. Ono što je

8 Ako, na primer, osoba ne vodi računa o tačnosti, možete se uzdržati od zakazivanja sastanaka sa njom, ali da ipak nastavite da održavate odnos sa njom na druge načine.

važno za poentu koju pokušavam da istaknem je da ovakvi ishodi *moгу* biti korisni; oni mogu dovesti do ukupnog smanjenja štete i poboljšanja blagostanja ili nekog drugog oblika poboljšanja u budućnosti. Dakle, postoje najmanje tri vrste mogućih korisnih ishoda stava da druga osoba treba da se pridržava moralnih normi: kultivacija, izbegavanje i prilagođavanje.

Kako i zašto treba da zahtevamo od druge osobe da se pridržava moralnih normi? To treba da činimo kako bismo obezbedili *jedan od* ovih korisnih ishoda, a način na koji to činimo treba da bude u skladu s ovim različitim *mogućim* opravdavajućim ishodima. Ovo pluralističko opravdanje zašto i kako treba da zahtevamo od druge osobe da se pridržava moralnih normi šematski je predstavljeno na slici 1.

Slika 1. Pluralističko opravdanje stava da osoba treba da se pridržava moralnih normi

Naravno, postoji čitav niz daljih neidealnih razmatranja koja komplikuju funkcionalnost ove prakse. U hijerarhijskim odnosima ili u zavisnim odnosima, osoba možda nije uvek u poziciji da od nekog zahteva da se pridržava norme, ili, čak i ako jeste, opcije isključenja ili uspešnog prilagođavanja joj možda neće biti dostupne. Štaviše, nije uvek lako utvrditi na koji način druga osoba procenjuje neku situaciju. Prvo, možda ona sama ne zna kakav je njen stav prema normi i njenoj primeni. Drugo, osoba može biti nedоследna ili imati promenljiv stav po ovom pitanju. Treće, ona nas (i sebe) može obmanjivati u pogledu sopstvenog moralnog gledišta. S ovim povezana poteškoća je i to što se neslaganje može odnositi na stanje u svetu, a ne na status i relevantnost moralne norme. Sve ovo pokazuje da nije lako smatrati nekoga odgovornim iz pravih razloga i na pravi način! A ponekad, kada

se sve uzme u obzir, zahtevati od nekoga da se pridržava moralnih normi nije najbolja stvar koju možemo da uradimo. Bez obzira na ovo, kada dođe do kršenja norme, držanje prekršioca odgovornim *može* da pruži odgovor koji, na ovaj ili onaj način, može učiniti svet boljim mestom nego što bi bio ili postao da od prekršioca nismo zahtevali da se drži norme.

U sledećem odeljku ću uporediti ovu alternativnu normativnu sliku toga zašto i na koji način treba da zahtevamo od odraslih da se pridržavaju moralnih normi sa time zašto i na koji način treba to da zahtevamo od dece. Ali pre nego što to učinim, želim ukratko da se osvrnem na mogući odgovor koji je dostupan teoretičarima kulture delanja. Oni bi mogli da prigovore da *svi* ovi opravdavajući ishodi zahteva da se osoba pridržava moralnih normi imaju tendenciju da dovedu do kulture delanja. Čak i kada se strane ne slažu, to neslaganje može da doprinese usklađivanju njihovih moralnih razmatranja o ovim normama. Teže je zamisliti kako bi to funkcionisalo u slučaju kada je ishod neslaganja izbegavanje, a posebno kada se obe strane slože da se ne slažu, to bi se moglo protumačiti kao rezultiranje većim razumevanjem i osetljivošću na interese drugih. Ako svi ishodi kulture osetljivost na moralne probleme, moje predloženo pluralističko opravdanje nije u suprotnosti s njihovim prikazom. Međutim, čak i da je to tačno, ostaje primedba da su teorije moralnog delanja nedovoljno objašnjene, te propuštaju važne kategorije pozitivnih ishoda. Da bismo razumeli zašto i kako treba od odraslih osoba da zahtevamo da se pridržavaju moralnih normi, važno je da obratimo pažnju na stvarne životne okolnosti pod kojima to činimo i napravimo razliku između ovih opravdanja, čak i ako sva ona na kraju dovedu do kulture delanja. Ovo je važno jer nam, između ostalog, omogućava da razumemo zašto i kako bi trebalo da se drugačije odnosimo prema deci.

Kako (ne) tretirati nekoga kao dete

U poslednjem odeljku sam tvrdila da nam mogućnost moralnog neslaganja pruža pluralističko opravdanje usmereno na budućnost za to zašto i kako smatramo odrasle odgovornima. U ovom odeljku ću tvrditi da ovaj multifunkcionalni prikaz zahteva od odraslih da se pridržavaju normi pomaže da se objasni razlika između odgovornosti dece i odgovornosti odraslih.

Za razliku od (većine) odraslih, mi obično ne smatramo decu stranama sa kojima se možemo čvrsto ne slagati i koje mogu podneti posledice takvog neslaganja. To je delom zato što deca obično još uvek nemaju ili ne mogu da formulišu čvrst moralni stav koji bi doveo do istinskog moralnog neslaganja, a delom zbog njihovog posebnog statusa koji uživaju kao deca. Detaljnije ću razraditi obe tvrdnje u nastavku.

Imajte na umu da ne tvrdim da *svoj* deci nužno nedostaju kapaciteti za snažno neslaganje ili da *nikada* ne bi trebalo da trpe posledice neslaganja. Takođe, ne želim da sugerišem da su sve odrasle osobe potpuno sposobne za učešće u čvrstom moralnom neslaganju niti sposobne da prema tom neslaganju usklade svoje buduće interakcije. Moja tvrdnja ovde je skromnija. Decu *generalno* ne bi trebalo da tretiramo kao stranu s kojom možemo da imamo snažno moralno neslaganje koje bi trebalo da dovede do preispitivanja naših budućih susreta i interakcija sa njima.

Između dece i njihovih roditelja/staratelja, naravno, može doći do neslaganja u nekom smislu te reči. Dete od svega tri godine može da se ne slaže na rudimentaran (i veoma iritantan) način. Međutim, veoma malo dete nije sposobno za snažno i argumentovano neslaganje, a kamoli sposobno da razume i suoči se s posledicama takvog neslaganja. Na primer, ako dete udari drugo dete, ono neće moći da se ne slaže sa vašim prigovorom *na osnovu* određenog argumenta koji će zasnovati na društvenim posledicama sopstvenog vrednosnog sistema. Neće moći da pojmi niti da se suoči se s posledicama zauzimanja određenog stava u vezi sa zabranom fizičkog povređivanja. Slično tome, dete koje odbija da deli igračke neće moći da objasni i stane iza tog odbijanja i upravlja svoje buduće susrete i interakcije s drugima na osnovu uverenja o svojini i deljenju. Zaista, kada od dece zahtevamo da se pridržavaju normi i ne čine moralne prekršaje, mi, između ostalog, uvodimo ili objašnjavamo moralne koncepte, podstičemo razumevanje moralnih normi, i uspostavljamo ili jačamo moralnu motivaciju.

Način na koji se ophodimo prema deci tada se razlikuje od načina na koji se ophodimo prema odraslima, utoliko što pretpostavljamo da se njihov prestup *prvenstveno* objašnjava nedostatkom kapaciteta i razumevanja. Kada od odraslih zahtevamo da se pridržavaju normi, treba (generalno) da budemo otvoreni za mogućnost da se prestup može objasniti snažnim moralnim neslaganjem, jer je to kako moguće tako i relevantno za način na koji se mogu obezbediti dobri ishodi pripisivanja odgovornosti. Ova razlika u opravdanju uticaće i na opšti način na koji od nekog zahtevamo da se pridržava normi. Sa decom, taj način ima tendenciju da bude više objašnjavajući i takav da se o njemu ne može pregovarati, odnosno ima paternalistički karakter. Sada vidimo kako za ovu razliku u načinu na koji se postavljamo prema odraslima i prema deci postoji jasno opravdanje usmereno na budućnost i ne bi trebalo – čak ni iz konsekvencijalističkih razloga – tretirati odrasle kao decu.

Jednom kada dete razvije sposobnost za snažno neslaganje, opravdanje zahteva da se pridržava normi može početi sve više da liči na to zašto i kako treba od odraslih da zahtevamo da se pridržavaju normi. Roditelji, odnosno staratelji, u jednom trenutku će otkriti, možda na teži način, da

se proces direktnog moralnog oblikovanja bliži kraju, a prakse pripisivanja odgovornosti postaju složenije u svom načinu i svrsi.

Ipak, smatram da isključivanje i neki oblici prilagođavanja ostaju malo verovatna rešenja uprkos stvarnoj mogućnosti neslaganja. Ne smatra se poželjnim da energični tinejdžer snosi pune posledice zbog pridržavanja i delanja na osnovu nekog vrednosnog stava, na isti način na koji to čine odrasli. Objašnjenje i opravdanje za ovo se može naći u teorijama o vrednosti detinjstva (Ferracioli 2020; Gheaus 2015). Ono što se, između ostalog, smatra vrednim kod detinjstva je bezbrižnost i fokus na učenje i igru. Prihvatanje različitih vrednosnih perspektiva i isprobavanje različitih argumenata bez posledica koje bi mogle promeniti njihove odnose sa drugima mogu se smatrati delom ovog perioda igre. Stoga, čak i kada deca počnu da razvijaju sve složenije vrednosne stavove, imamo dobar razlog da ih ne izlažemo punim posledicama moralnih neslaganja, posebno ne isključivanju i izbegavanju, pre nego što odrastu. S odraslima (i ponekad s adolescentima), ovakav pristup je teže održati, delom zato što ne intereaguemo sa njima u situacijama u kojima su igra i učenje dozvoljeni, delom zato što druga odrasla osoba verovatno neće dopustiti da sa njom intereaguemo na ovaj način, a delom zbog toga što cena takve interakcije može biti previsoka.⁹

Dakle, kada se ne slažemo s odraslima, reorganizacija naših budućih interakcija i odnosa u obliku (opšteg ili delimičnog) izbegavanja ili kompromisa može biti najbolji način da osiguramo pozitivne ishode razgovora o odgovornosti. Međutim, kada je reč o deci, neslaganje često nije smatrano istinskim moralnim neslaganjem, a čak i kada jeste, to neslaganje bi trebalo da ima drugačiju težinu i status tokom detinjstva. Iz tih razloga, opravdanja usmerena na budućnost zahteva od odraslih da se pridržavaju normi obično se razlikuju od glavnih ciljeva zahteva od dece da se pridržavaju normi. Ove razlike se takođe odražavaju u *načinu* na koji smatramo decu odgovornom u poređenju s odraslima.

Zaključak

U ovom radu pružam opravdanje usmereno na budućnost razlike između odgovornosti dece i odgovornosti odraslih. Najpre sam kritikovala teorije kulture delanja. Prema tim teorijama, ne postoji razlika između odgovornosti odraslih i odgovornosti dece ili je ta razlika samo u stepenu odgovornosti. Moj prigovor je da se opravdanje zahteva da se odrasle osobe

⁹ Međutim, možda postoje drugi konteksti vezani za brigu u kojima moralno neslaganje između odraslih osoba ima (ili bi trebalo da ima) drugačiji status. Razmatranje ovih konteksta prevazilazi opseg ovog rada.

pridržavaju normi razlikuje od toga zašto i na koji način bi trebalo da ovo zahtevamo od dece. Kada od nekoga zahtevamo da se pridržava moralnih normi, odrasle osobe mogu upasti u neslaganje, koje može dalje uticati na to kakvi će biti najbolji ishodi poziva na odgovornost. Stoga, opravdanje zahteva da se odrasla osoba pridržava normi delimično zavisi od toga kako će ta osoba reagovati na zahtev, što će dalje uticati i na način na koji ovaj zahtev iznosimo. Jedna od razlika u odnosu na isti zahtev upućen deci je što ona obično ne mogu biti u moralnom neslaganju s odraslom osobom i/ili razumeti posledice takvog neslaganja i suočiti se s njima. Dalje, deca kao takva imaju poseban status te stoga neslaganje s njima neće uvek imati reperkusije koje sa sobom nosi neslaganje među odraslim osobama. Postoji, dakle, kvalitativna razlika u opravdanju i samom načinu odgovornosti dece i odgovornosti odraslih. Pozitivan ishod zahteva za pridržavanje moralnih normi upućenog deci je kultivacija njihovog moralnog delanja, dok kod odraslih dobri ishodi poziva na odgovornost zavise od toga da li uključene strane mogu da se slože ili ne.

Prevela Marija Petrović

Literatura

- Arneson, R. J. (2003), „The Smart Theory of Moral Responsibility and Desert“, u Serena Olsaretti (ur.), *Desert and Justice*, New York: Oxford University Press: 233–58, 42.
- Bagley, B. (2017), „Properly Proleptic Blame“, *Ethics* 127 (4): 852–82. <https://doi.org/10.1086/691626>
- Brandenburg, D. (2017), „The Nurturing Stance: Making Sense of Responsibility without Blame“, *Pacific Philosophical Quarterly* 99 (S1), Article S1. <https://doi.org/10.1111/papq.12210>
- Brandenburg, D. (2019), „Inadequate Agency and Appropriate Anger“, *Ethical Theory and Moral Practice*. <https://doi.org/10.1007/s10677-019-09982-w>
- Brownell, C. A. (2013), „Early Development of Prosocial Behavior: Current Perspectives“, *Infancy: The Official Journal of the International Society on Infant Studies* 18 (1): 1–9. <https://doi.org/10.1111/inf.12004>
- Ferracioli, L. (2020), „Carefreeness and Children’s Wellbeing“, *Journal of Applied Philosophy* 37 (1): 103–17. <https://doi.org/10.1111/japp.12382>
- Fricker, M. (2016), „What’s the Point of Blame? A Paradigm Based Explanation“, *Noûs* 50 (1): 165–83. <https://doi.org/10.1111/nous.12067>
- Gheaus, A. (2015), „The ‘Intrinsic Goods of Childhood’ and the Just Society“, in A. Bagattini and C. Macleod (ed.), *The Nature of Children’s Well-Being*, v. 9, Heidelberg: Springer Netherlands: 35–52. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9252-3_3
- Gillespie, L. ms. „The Participant View: A Relationship-Centered Theory of Childhood Punishment.“
- Jefferson, A. (2019), „Instrumentalism about Moral Responsibility Revisited“, *Philosophical Quarterly* 69 (276): 555–73. <https://doi.org/10.1093/pq/pqy062>

- Kant, I. (2011), *Immanuel Kant: Groundwork of the Metaphysics of Morals: A German–English edition*, M. Gregor and J. Timmermann (ur. i prev.), Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973741>
- Mason, E. (2019), „Ways to be Blameworthy: Rightness, Wrongness, and Responsibility“, in *Ways to be Blameworthy*, Oxford: Oxford University Press. <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198833604.001.0001/oso-9780198833604>
- McGeer, V. (2014), „P.F. Strawson’s Consequentialism“, in D. Shoemaker and N. Tognazzini, eds., *Oxford Studies in Agency and Responsibility*, vol. 2, Oxford: Oxford University Press, 64–92.
- McGeer, V. (2018), „Scaffolding Agency: A Proleptic Account of the Reactive Attitudes“, *European Journal of Philosophy* 27 (2): 301–23. <https://doi.org/10.1111/ejop.12408>
- Milam, Per (2021), „Get Smart: Outcomes, Influence, and Responsibility“, *The Monist* 104 (4): 443–57.
- Paulus, M. (2020), „Is Young Children’s Helping Affected by Helpees’ Need? Preschoolers, but Not Infants Selectively Help Needy Others“, *Psychological Research* 84 (5): 1440–50. <https://doi.org/10.1007/s00426-019-01148-8>
- Pritchard, M. S. (1991), *On Becoming Responsible*, Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Schapiro, T. (1999), „What Is a Child?“, *Ethics* 109 (4): 715–38. <https://doi.org/10.1086/233943>
- Smart, J. J. C. (1961), „I. Free-Will, Praise and Blame“, *Mind* 70 (279): 291–306. <https://doi.org/10.1093/mind/LXX.279.291>
- Svirsky, L. (2020), „Responsibility and the Problem of So-Called Marginal Agents“, *Journal of the American Philosophical Association* 6 (2): 246–63. <https://doi.org/10.1017/apa.2019.36>
- Vargas, M. (2013), *Building Better Beings: A Theory of Moral Responsibility*, Oxford: Oxford University Press.